

TUNUS ÜZERİNDE OSMANLI-İSPANYOL HÂKİMİYET MÜCADELESİ (XVI. ASIR)

THE OTTOMAN-SPANIS STRUGGLE FOR SOVEREIGNTY OVER TUNISIA (16TH CENTURY)

Feridun BİLGİN¹

Öz

XVI. yüzyılda iki büyük devlet tarih sahnesinde zirveye ulaşmıştır. Osmanlı devleti İslâm aleminin hâmesi ve en güçlü devleti olarak, Katolik İspanya devleti de Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın koruyucusu olarak yükselmiştir. Bu iki devlet başta Akdeniz olmak üzere, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa (Avusturya-Macaristan)'da karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşma alanlardan biri de Orta Akdeniz bölgesinde yer alan, jeopolitik konumuyla dikkat çeken Tunus olmuştur. Bu asırda Tunus, Osmanlıların Kuzey Afrika'daki en önemli eyâleti olan Cezâyir'le karasal bağlantıyı sağlaması ve Akdeniz ticâret yollarına hâkim bir konumda olması sebebiyle önem kazanırken, İspanya için ise Kuzey Afrika'daki garnizonlarının korunması ve güney İtalya'daki topraklarının güvenliği için hayati öneme sahip olmuştur. İki devletin Tunus üzerinde yaklaşık 40 yıl süren mücadelesi Osmanlı devletinin Tunus'a hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır (1574). İki taraf arasında yapılan anlaşmalardan sonra da taraflar bakışlarını Akdeniz ve Kuzey Afrika'dan çevirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Barbaros Hayreddin Paşa, Tunus, Osmanlı Devleti, İspanya Devleti, Kılıç Ali Paşa, V.Carlos, II. Philip.

Abstract

The sixteenth century is the time when two great states representing two great civilizations (Islamic and Western) reached their apex on the historical scene. In this century the Ottoman state saw itself as the most powerful state and protector of the Islamic world whereas Catholic Spain regarded itself as the defender of the West and of Christianity. Impelled by religious, military and economic motives these two states confronted each other in order to obtain the overlordship of the geopolitically crucial region of Tunisia in the Central Mediterranean. In the sixteenth century Tunisia gained importance for the Ottomans as a place that needed to be conquered for two reasons: it was situated at the connecting point with Algeria, which was their most important province in Northern Africa; and it was found in a place that controlled the trade routes in the Mediterranean. By contrast, the Spanish state considered it to be of vital importance for the protection of its garrisons in Northern Africa and for the security of its lands in Southern Italy.

Keywords: Barbaros Hayreddin Pasha, Tunisia, Ottoman state, Spanish state, Kılıç Ali Pasha, Charles V, Philip II.

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

A. Giriş

XVI. yüzyıl iki büyük devletin (İspanya ve Osmanlı) tarih sahnesinde hızla yükseldiği, İspanya'nın "*altın çağı (el siglo de oro)*" (Akal, 2010: 28-29) Osmanlı'nın "*muhteşem yüzyılı*" olmuştur. XV. yüzyılın son çyreginde İspanyollar, Müslümanlar'ın İspanya'daki son sığınağı olan Gırnata'yı işgal ederek (2 Ocak 1492), dahilî sorunlarını hızla çözmüş, Endülüs İslâm topraklarında başarıya ulaştırdıkları "*İspanyol haçlı savaşını*", İspanya'nın "*yeniden Endülüs olma*" ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak ve "*düşmanı yatağında*" öldürmek düşüncesiyle Kuzey Afrika topraklarına taşımışlardır. Bu amaçla, Katolik İspanyol kralları Fas'tan Mısır'a kadar Kuzey Afrika'da yer alan bir çok İslâm şehrinin işgal etmiş, Akdeniz'i kontrol altında tutmak için de yoğun çaba harcamışlardır.

Aynı dönemde, İslâm ülkelerinin güçlü devleti olarak ortaya çıkmaya başlayan Osmanlı devleti bilhassa, Mısır'ı ele geçirdikten sonra (1517), Kuzey Afrika ve Akdeniz üzerinde etkili olmaya başlamıştır; Barbaros kardeşlerin yardımıyla önce Cezâyir'i hâkimiyeti altına almış, bir süre sonra da Trablusgarb ve Tunus'u ele geçirerek Kuzey Afrika'da söz sahibi olmuştur. Akdeniz'de hâkimiyet tesisi için ise stratejik öneme hâiz Rodos (1520), Malta (1565) ve Kıbrıs (1570) gibi adaları ele geçirmek için faaliyetlerde bulunmuş, Malta hariç diğer iki adayı hâkimiyetine almıştır.

Osmanlı ve İspanya devletleri XVI. yüzyıl boyunca Akdeniz, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa (Avusturya-Macaristan)'da hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. Sözkonusu askerî ve siyâsî karşılaşma alanlarında başarılı olmak için her iki devlet de maddî ve manevî güçlerini harcamaktan kaçınmamışlardır. Bu rekâbet alanlarının en önemlilerinden birisi de jeopolitik ve stratejik konumu sebebiyle Tunus olmuştur. Tunus'un kaybedilmesi İspanya açısından Akdeniz ticâreti ve güney İtalya topraklarının tehdit altına girmesi, Osmanlı devleti için ise Kuzey Afrika'daki eyâletleriyle bağlantılarının kesilmesi ve Akdeniz'deki ticârî faaliyetlerin zarar görmesi anlamına gelmiştir. Bu sebeple, Osmanlı padişah hükümlerinde ve İspanyol krallarının fermanları ile İspanyol krallarına gönderilen "*avisolar da (istihbarat raporları)*" Tunus'un korunması veya ele geçirilmesiyle ilgili bir çok uyarı ve emirler yer almıştır.

B. Osmanlı Öncesi Tunus

İslâm tarihçileri Kuzey Afrika'da yer alan ülkelerin tamamına Mağrib veya Berberistan ismini vermişlerdir. Üç ayrı coğrafya şeklinde taksim edilen Kuzey Afrika'nın Batı taraflarını içerisine alan - Fas topraklarını muhtevi kısmına "*Mağrib-i Aksâ*", doğu kısmını içerisine alan-Tunus ve Bicâyeye taraflarını muhtevi-kısmına "*Mağrib-i Ednâ*" - ki burası "*İfrîkiye*"(Munis, 2004: 61; Özkuyumcu, 2002: XXI, 515) olarak da isimlendirilmektedir,-

Cezâyir'in bulunduğu orta kısmına da “*Mağrib-i Evsât*” ismi verilmiştir (Ali Rıza Paşa, 1293: 10). Mağrib ve İfrikiyye'nin sınırları konusunda farklı yaklaşımlar sözkonusudur. Bazı kullanımlarda Mağrib ve İfrikiyye kelimeleri eş anlamlı olarak bütün Kuzey Afrika'yı ifade ederken (Munis, 2004: 22; Özkuyumcu, 2007: 9), diğer bir kullanımda ise Bizanslılar devrindeki kullanımına yakın bir şekilde Tanca ile Berka arasında kalan yerler için “*ifrikiyye (=Mağrib-i Evsat)*” kullanılarak Mağrib içerisinde kalan belli bir bölge kastedilmiştir (Ubade, 9).

Hız. Ömer döneminde (634-644) Amr b. As tarafından Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra (640) Afrika'ya ilk adımlarını atan İslâm futûhâtı Nil vadisi doğrultusunda güneye ve Akdeniz sahilinden batıya doğru ilerlemiştir. Sonrasında Hız. Osman (644-656) tarafından bölge komutanlığına atanan Abdullah b. Sa'd, Trablusgarb'tan İfrikiyye'ye (bugünkü Tunus ve civârı) kadar olan bölgelerin İslâmlaşmasında önemli rol oynayacaktır (El-Belâzurî, 2002: 325). Fakat, İslâm'ın Afrika kıtasında kök salmaya başlaması Emevî halifesi Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde (661-680) göreve getirilen Ukbe b. Nafi sayesinde mümkün olmuştur. Ukbe b. Nafi fetihlerin kalıcı olması amacıyla askerlerin devamlı kalacakları Kayrevan şehrini kurmuş (/670) (El-Belâzurî, 2002: 325; Özkuyumcu, 2002: XXI, 515), buradan düzenlediği seferlerle, Akdeniz sahil kesimlerinde yaşayan Bizanslılar ve Afrika'nın iç kesimlerinde yaşayan Berberî kabilelerle savaşarak Atlas Okyanusu'na kadar ilerlemiştir (Dursun, DİA, I, 430).

Muâviye döneminde tesis edilen “*İfrikiyye valiliğine*” Hasan b. Numan el-Gassâni getirildikten sonra bölgede Bizans'ın hâkimiyeti tamamen sona erdirilirken, Berberî kabileler üzerinde İslâm hâkimiyeti temin edilmiştir (Dursun, DİA, I, 431). Bu sırada Tunus yakınlarındaki kadîm Kartaca şehri, Bizanslılardan alınmıştır (693) (İzârî, 1983: I, 34-35). Fakat, Kartaca'nın nihâi fethi 703 yılında gerçekleşecektir. Bu fetihler sırasında Kartaca'ya bağlı bir banliyö olan ve Bizanslılar devrindeki ismi “*Terşîş*” ya da “*Turşîş*” (İbn Ebî Dînar, 1286: 6; Özkuyumcu, 2007: 171) olan Tunus'ta Rumlar'ın bir limanı mevcuttu (Özkuyumcu, 2007: 171). Kartaca'da bir cami inşâ eden Hasan b. Numan, Mısır'dan sonra Müslümanların Akdeniz'deki ikinci deniz üssü haline getirilen ve daha sonra ismi “*Tunus*” (Ebî Dînar, 1286: 6; Özkuyumcu, 2007: 175) olacak “*Terşîş*” köyüne gemi yapımı maksadıyla Mısır'dan 1.000 kıptî getirmiştir (Munis, 2004: 262; Brunschvig, İA, XII, 60; Özkuyumcu, 2007: 174).

İslâm fethinden sonra her anlamda gelişme kaydeden Tunus'ta Emevîler (661-750), şeklen Bağdat Abbasi halifesine bağlı olarak hüküm süren Ağlebîler (800-909), IX. asrın ortalarına kadar önce Tunus daha sonra da bütün Kuzey Afrika'ya hâkim olan Şîf Fâtımîler

(909-1171) (Hasan, 1992: IV, 46-68), X. yüzyılın son çeyreğinden XII. Yüzyıla kadar Tunus, Cezâyir, Fas ve Sicilya'da hüküm süren Zirîler (972-1148), sonrasında Kuzey Afrika'ya hâkim olan Murâbitlar (1056-1147), daha sonra Merâkeş merkezli Muvahhidler (1130-1269) (Hasan, 1992: 145-159 ve 165-280) ve Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Hafsîler (1228-1574) hükümran olmuşlardır (Dursun, DİA, I, 430-431; Ferrer ve Gafsî, 2007: 261). Muvahhidler devletinin parçalanmasından sonra (1269) Kuzey Afrika'da Fas ve Merâkeş'de (mağrib-i aksâ) Merînîler (Yiğit, 1992: IX, 155-229), Cezâyir'de (mağrib-i evsât) Zeyyânîler (Yiğit, 1992: IX, 327-349) ve Tunus'ta (mağrib-i ednâ) Hafsîler (İbn Ebî Dînar, 1286: 123-125; Peçevî, 1283: I, 492; Yver, 1997: 82-85) hüküm sürmeye başlamışlardır (Hizmetli, 1953: 1).

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Hafsîler'in tahtında oturan Mütevekkil Alâllah Ebû Abdullah Muhammed döneminde (1494-1525) devlet yavaş yavaş dağılmaya yüz tutmuş, taht kavgaları ve dahilî problemleri fırsat gören İspanyollar Tunus'a bağlı Bicâye şehrini işgal etmişlerdi (1504). Hafsî hanedanlığındaki bu problemler Ebû Abdullah Hasan b. Muhammed döneminde de (1525-1535) devam etmiş, bu süreçte Cerbe ve Mehdiyye gibi Tunus'a bağlı yerler defalarca İspanyol saldırılarına maruz kalmışlardır. İspanyol saldırılarını karşılayacak güçten yoksun olan Hafsî sultanlarının hâkimiyetinde sadece Tunus ve civâr bölgeleri kalmıştı (Yiğit, 1992: IX, 300).

Sultan Mütevekkil Alâllah Ebû Abdullah Muhammed'in ardından Hafsî tahtına varis 45 kişiden (Uzunçarşılı, 2006: II, 372) biri olan Mevlây Hasan, Reşîd ve Abdülmümin dışındaki bütün kardeşlerini öldürüp yönetime el koymuştur. Reşîd, öldürülme korkusuyla bir yolunu bulup bu esnada Cezâyir'de bulunan Barbaros Hayreddîn Paşa'ya sığınmıştır (Sandoval, 1615: 157; Peçevî, 1283: 492; Hammer, 1993: III, 145; İllescas, 1804: 8). Reşîd'in ileride kendisine rakip olacağını düşünen Mevlây Hasan, Kanuni Saultan Süleyman'a hediyeler gönderip Barbaros'u Reşîd'i koruduğu için şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Kanuni, Reşîd'i İstanbul'a getirterek 500 akçe yevmiyle İstanbul'da alıkoymuştur (Uzunçarşılı, 2006: II, 372).

C. Tunus'ta Osmanlı Hâkimiyeti (1534)

XVI. asrın başlarında Barbaros kardeşler, hem Akdeniz hem de Kuzey Afrika'da yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıkmışlar (Bilgin, 2012: 20), dönemin Tunus (El-Hamevî, 1977: I, 60-62) Hafsî sultanı Mütevekkil Alâllah Ebû Abdullah Muhammed (1494-1525) ile anlaşarak Halkülvâdî (La Goletta) kalesini üs edinmişlerdir (1504) (Gazavât, 2009: 28; Haedo, 1612: 48; Çelebi, 2007: 44; İltter, 1937: 71). Bu tarihten sonra Tunus merkezli yapılan "gaza" faaliyetlerinde önemli kazanımlar elde eden Barbaros kardeşler, daha sonra Cezâyir'e

yerleşmişlerdir (1516) (İllescas, 1804: 4). Cezâyir'in korsanlar için önemli bir üs haline gelmesinden ve Barbaros Hayreddîn Paşa'dan rahatsızlık duyan Tunus ve Tlemsen sultanları, Cezâyir ileri gelenlerine mektuplar gönderip (1519/1520) Barbaros'la aralarına nifak sokmaya çalışmış fakat, Cezâyirlilerin Barbaros'a sadakatlar sebebiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Gazavât, 2009: 78-80; Çelebi, 2007: 52).

Barbaros Hayreddîn Paşa'nın Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki tecrübelerinden faydalanmak isteyen ve kendilerine olan sadakatinden memnun olan Kanuni Sultan Süleyman'ın “İspanya'ya sefer muradımdır...Şarlken ile denizden icrâ edilecek sefere dair tedbirler hakkında müzakere için” Barbaros'u İstanbul'a davet etmesi (Gazavât, 2009: 170), Akdeniz ve Kuzey Afrika'da güç dengelerini tümten değiştirmiştir. Barbaros, kendisine Cezâyir beylerbeyliği ve kaptan-ı deryalık makamının tevdi edildiği İstanbul'da (1534) (Gazavât, 2009: 184-184), Kanuni'ye Osmanlı donanmasının Tunus'ta bulunması durumunda hem Akdeniz'deki ticârî faaliyetlerin kontrol altına alınacağını (Çelebi, 2007: 62), hem de zulüm altında kalan Endülüs Müslümanlarına daha rahat yardım yapılabileceğini ifade etmiştir (Peçevî, 1283: I, 494). Yine, Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz arasında bir geçit noktasında bulunan (Sititi, 2008: 1) Tunus'un fethedilmesiyle, Tunus'taki dahilî sorunların biteceği ve Tunus üzerindeki İspanyol nüfûzunun ortadan kalkacağı öngörülmüştür (Bostan, 2007: 27). Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle başlatılan sefer (Baja del Turco/Türkler'in inişi)² hazırlıkları tamamlandıktan sonra Barbaros Hayreddîn Paşa, büyük bir donanmayla Tunus'a doğru yola çıkmıştır (1534) (Lütfü Paşa, 1341: 344; İllescas, 1804: 6; Servantie, 2011: 22). Fakat, asıl amacını Avrupalılara hissettirmemek için öncelikle İtalyan sahillerini vurmuş (Hammer, 1993: III, 145), daha sonra da Tunus yakınlarında bulunan Benzert'e ulaşip demirlemiştir (15 Ağustos 1534) (Sandoval, 1615: IV, 158).

Barbaros Hayreddîn Paşa'nın büyük bir donanmayla (Gazavât, 2009: 185; Çelebi, 2007: 62) sefere çıkacağı haberi Avrupa başkentlerinde olduğu gibi Madrid'de de endişeye yol açmıştır. İspanya kralı V. Carlos (Şalken)³, olası Osmanlı saldırılarına karşı Adriyatik'ten Cebel-i Tarık'a kadar uzanan tüm İspanyol kıyılarında ciddi tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Bilhassa, Gırnata (Granada), Kadis (Cadiz) ve Mâleka (Malaga)'da savunma hazırlıkları

² Osmanlı devletinin batıdaki seferlerini tanımlamak için “Baja del Turco” sloganı kullanılmıştır, bk. Miguel, A. De Ibarra (2002) “Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları arasında Deniz Savaşları”, *Türkler*, IX, 604. Ankara

³ Türkler, Şarlkene Batıda bir çok ülkeye hükmettiği için daha fazla saygı göstermiyorlardı. Türkler göre o İslam düşmanı, Gırnata'daki Müslümanlara baskı yapan İspanyol köpeği, Beç Kralı zavallı Ferdinandın korkak ve zayıf kardeşi idi. “Kendi topraklarını koruyamıyorsa neden başkalarının topraklarına saldırıyor?” diye sordu Rüstem paşa huzuruna getirilen ve Karadenizde ve Galatadaki zindanlara attığı İspanyol esirlere, bk. Nicolae Jorga (2005) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, III, 87.

yapılmış (Kumrular, 2007:191), Belensiye (Valencia) valisinden kıyı bölgelerinin korunması için acil tedbirlerin geciktirilmeden alınmasını istenmiştir (Molero, 2006: 30).

Bu sırada Tunus tahtında ahlakî problemleri (Peçevî, 1283: I, 492) ve Tunus halkına kötü muamelesi sebebiyle halkın öfkesini kazanmış olan Hafsî Sultan Mevlây Hasan bulunuyordu (Sandoval, 1615: IV, 156). Tunus halkı Mevlây Hasan'dan kurtulmak amacıyla Barbaros Hayreddîn Paşa'ya mektup gönderip yardım istedi. Bu talep üzerine Barbaros önce, Tunus'a 9 mil mesafede bulunan ve Tunus için stratejik bir mevkide bulunan Halkülvâd (La Goletta) limanını ele geçirdi (Gazavât, 2009: 188-189; Çelebi, 2007: 62-63; Ali Rıza Paşa, 1293: 20; Lütfü Paşa, 1341: 344; Graviere, 2006: 202-203). Daha sonra da Tunus ileri gelenlerine haber gönderip halkın kendisine itaat etmeleri konusunda yardımcı olmalarını istedi (Rıdvân, 1987: 216). Gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Tunus'a gelip şehrin yönetimine el koydu. Mevlây Hasan ise Barbaros'a karşı koyamayacağını düşünerek şehri terk edip İspanyollar'a sığındı (İbn Ebî Dînar, 1286: 154).

Kaynaklarda Barbaros'un Tunus'a girişiyle ilgili farklı rivâyetler mevcuttur. Bazı kaynaklara göre; Tunus halkı Mevlây Hasan'ın yerine kardeşi Reşîd'in Tunus'a hâkim olması beklentisini taşıyordu. Bu sebeple Tunus halkı, Barbaros'un yanında Reşîd'in olduğunu zannederek yanlarına onun hanımını ve çocuklarını da (İllescas, 1804: 8) alarak Barbaros'un Tunus'a girişini (1534) (Kavas, 2002: IX, 584 sevinçle karşılamışlardı; beklentilerinin karşılanmadığını gördüklerinde ise Barbaros'un şehre girişine karşı koymuş ve çıkan çatışmalarda binlerce Tunus'lu öldürülmüştür⁴. Bazı kaynaklar ise Barbaros Hayreddîn Paşa'nın şehre girmesinden (22 Ağustos 1534) (Sandoval; 1615: IV, 159; Servantie, 2012: 26) sonra Tunus halkından bazalarının çıkardıkları fitne sebebiyle öldürüldüğünü, bu girişimden sonra da Tunus'ta sükûnetin sağlandığını kaydetmişlerdir (Gazavât, 2009: 190; Çelebi, 2007: 63).

Tunus'un alınmasıyla hem Cezâyir'deki Osmanlı varlığı güvenceye alınmış, hem de Afrika ve Sicilya arasındaki deniz ticareti kontrol altına girmiştir (Elliot, 1963: 43). Bu dönemde Portekizlilerin öncülük ettiği Afrika dolaşarak yapılan yeni ticaret yolunun aktif hale gelmiş olması, Osmanlı coğrafyasından geçen ticaret yollarının zayıflamasına sebep olmuştu. Bu sebeple Osmanlı ekonomisine ciddi darbe vurulması endişesi ortaya çıkmış, Tunus'un ele geçirilmesiyle Akdeniz ticâret yolları güvence altına alınıp bu endişe giderilmiştir (Kapanşahin, 2008: 209).

⁴ Peçevî, öldürülen Tunuslu'ların sayısını 30.000 olarak verir, bk. Peçevî (1283), I, 495.

D. İspanya'nın Tunus'u İşgali (1535)

Tunus'un İspanyollar'ın Kuzey Afrika politikası içerisindeki yerini tespit etmek için onların bu bölgedeki politikalarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Genel çerçevede içerisinde bakıldığında bu politikanın dinî ve askerî/siyâsî olmak üzere iki temel esasa binâ edildiği görülecektir. İstanbul'un fethine eş değer olarak kabul edilen Gırnata'nın işgal edilmesiyle sonuçlanan (1492) (Ibarra, 1994:156; Roba, 2005: 206) “*Kastilya Haçlı Seferinin*” (Elliot, 1963: 33) Kraliçe İzabella'nın vasiyeti gereği Kuzey Afrika'da da sürdürülmesi (Rıdvân, 1987: 152; Akıncı, 2008: 75) bu politikanın dinî temellerini oluşturmuştur. Bölge kıyılarında yer alan şehirlerin korsanlar için birer üs haline gelmesi, Cebel-i Tarık'tan Elmeriyye (Almería)'ye kadar olan sahil kesimine korsan akınlarının artması (Înân, 1987: 384; Roba, 2005: 206) ve İspanya'nın bu saldırıları toprakları dışında karşılamaya yönelmesi de Kuzey Afrika politikasının askerî/siyâsî amaçlarını oluşturmuştur.

Yukarıda ifade edilen gerekçeler doğrultusunda İspanyollar, Kuzey Afrika'da stratejik bir mevkide bulunan Melilla (1497) (Hess, 1972: 60) Merselkebir (1505) (Razûk, 1991: 135), Orán (1509) (Rıdvân, 1987: 154), Honcin, Tenes, Şerşel, Peñon de Velez (1510), Bicâye (1510), Tedellis, Cichel, Bona (1535), Tabunlu, Bizarte (1535), Halkülvâdî (1535), Kelibia, Hamâmet, Africa (Mehdia), Gelves (Djarba) (1510), Tripoli (1510) ve Tunus (1535) (Înân, 1987: 386) gibi Kuzey Afrika'nın Akdeniz kıyılarındaki şehirlerini işgal etmiştir (Epalza, 2011: 127; Acero, 1997: 7). Kuzey Afrika'da büyük toprak parçaları işgal etmek yerine “*sınırlı işgal politikası*” yürüten İspanya (Bilgin, 2012: 20), stratejik hedefleri ele geçirip bölge üzerinde kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Bilhassa, Osmanlı tehlikesine karşı işgal ettiği deniz kıyısı boyunca uzanan kale ve limanları müstahkem yerler haline getirmeye önem vermiş (Hess, 1972: 60), Kuzey Afrika'daki yerel yöneticilerinin kendi aralarındaki rekabetlerinden azâmi oranda faydalanmıştır (Elliot, 1963: 41).

Barbaros Hayreddîn Paşa'nın Cezâyir'e yerleşerek İspanya sahillerine gazilerin/korsanların yaptıkları saldırılara merkez yapması⁵, daha sonra da Tunus'u ele geçirmesi (1534) (İbn Ebî Dinâr, 1286: 153; Brunschvig, 1997: İA, XII, 64), Barbaros tehlikesinin İspanyollar açısından ne kadar büyüdüğünün göstergesi olmuştur. Akdeniz ticâreti için stratejik bir konumda bulunan Tunus'un ele geçirilmesi, aynı şekilde Avrupa deniz ticaretinin tehlikeye girmesi anlamına gelmiş, İtalya'daki İspanyol toprakları, güney

⁵ Antonio Blaquez tarafından yayımlanan ve 1515 tarihini taşıyan 3 arşiv belgesi, Kuzey Afrika merkezli İspanyol sahillerine yapılan saldırıların önlenmesi için alınması gereken tedbirlerle ilgili bilgiler vermektedir, belgelerin içerikleri hakkında bk. Antonio Blaquez (1918) “La defensa de la costa del Reino de Granada en los comienzos del siglo XVI”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, No. LXXIII, s.545-547.

İtalya, Sicilya ve Sardunya adaları sürekli tehdit altına girmiş (Arıkan ve Toledo, 1995: 218; Servantie, 2011: 26), bu durum papalık ve Carlos tarafından Hıristiyanlığa karşı açık bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Rıdvân, 1987: 217). Batı Akdeniz’de Osmanlı donanmasının egemenliğinin açık delili olarak görülen Tunus’un fethi (Arıkan ve Toledo, 1995: 209) -ki telâfisi mümkün olmayan zararlar ortaya çıkmadan yeniden ele geçirilmesi gerekiyordu ((Elliot, 1963: 43) -, İspanya’nın Kuzey Afrika’da işgal ettiği yerler için de tehlike çanlarının çalması manasını taşımıştır (Sandoval, 1615: IV, 178).

Kendini Hıristiyanlığın hâmisi olarak gören İspanyol kralı V. Carlos’a, Tunus’un yeniden işgal edilmesi yönünde hem Avrupa coğrafyasından hem de Kuzey Afrika’dan baskılar ve talepler gelmeye başlamıştır. Akdeniz kıyısındaki denizci devletler (Venedik, Marsilya ve Genova gibi...) (Emecen, 1989: X, 351) ile devrik Tunus Sultanı Mevlây Hasan Tunus’un bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Hatta Mevlây Hasan Carlos’a: “*memleket senin ben dahi seninim. İşte Rûmiler gelip hile ile memlekete müstevli oldular ve sizin komşunuz oldular, bugün bize ittiler ırte size iderler*” diyerek onu işgal hususunda tahrik etmiştir (Lütfü Paşa, 1341: 356; Emecen, 1989: X, 351, dn.1).

a. Tunus’un İşgali İçin Yapılan Hazırlıklar

Tunus’un Avrupa ve İspanya için önemini bilen V. Carlos, Tunus’a karşı hareket geçmeden önce hem Tunus’taki vaziyeti öğrenmek hem de yerel iktidar sahiplerini Barbaros’a karşı isyana teşvik amacıyla harekete geçmiştir. Bu amaçla devrik Tunus kralı Mevlây Hasan’a bir mektup göndererek “...Roma İmparatoru, Almanya, İspanya, iki Sicilya, Kudüs vesair ülkelerin Yüce Kralı Carlos...” olarak yardım edeceği vaadinde bulunmuş, kendisine gönderilen ve Kuzey Afrika’yı iyi tanıyan Cenova asıllı Luis de Presendes (Sandoval, 1615: IV, 162) isimli elçisine tam anlamıyla itimat etmesini isteyip “...onun sözü bizim sözüümüzdür...” diyerek Luis de Presendes’in alacağı bütün kararların arkasında duracağını ifade etmiştir (Arıkan ve Toledo, 1995: 220, 34 no’lu belge). Tunus’a tüccar kılığında gönderilen Presendes, bir taraftan Barbaros’un Tunus’taki gücünü öğrenmeye çalışırken (Sandoval, 1615: IV, 170), diğer taraftan da başta Mevlây Hasan olmak üzere bölgedeki idarecileri Barbaros’a karşı isyana teşvik etmiştir⁶. Fakat Presendes’in casus olduğunun

⁶ İspanya kralı Carlos Mağribli Arap şeyhlerine gönderdiği mektuplarda onları Barbaros’a karşı isyana teşvik ederek kendisini “Tanrı beni imparator olarak yeryüzünde adaleti sağlamak, küçük düşürülenleri korumak ve onlara yardım etmek için gönderdi” diyerek tanıtmış, isyana kalkışmaları durumunda her türlü yardımın yapılacağını vaad etmiştir, bk., Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo (1995), *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara, s.223-224, 36 no’lu belge.

anlaşılması ve sonrasında idam edilmesiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Arıkan ve Toledo, 1995: 220).

Barcelona merkezli Tunus seferi hazırlıklarını yürüten İspanya kralı Carlos'a, Andrea Doria tarafından mektuplar gönderilerek sefer konusundaki düşünceleri paylaşılmıştır. Andrea Doria, Tunus'a yapılacak seferin Mart ayı başlarında yapılması, Barbaros'a karşı zafer kazanma konusunda 50-60 parça geminin yeterli olacağı, Tunus'a gidecek piyâde askerlerin erzaklarının Napoli, Sicilya ve Sardunya'dan temin edilmesi, sefere katılacak asker sayısının 18-20 bin dolayında olmasının uygun olacağı, İstanbul'da inşâ edilen 40-50 parça kadırganın büyük ihtimalle Barbaros'un filosunu güçlendirmek amacıyla yapıldığını ve geç kalınması durumunda Barbaros'un vereceği zararın on misli artacağını ifade etmiştir ((Arıkan ve Toledo, 1995: 220, 35 no'lu belge).

b. Tunus'un İşgali (1535)

Andre Doria'nın önerilerini de dikkate alan Carlos, Barcelona'da yaklaşık bir ay süren hazırlık çalışmalarından sonra, içerisinde St. Jean Şövalyelerilerinin de bulunduğu 24.000 kişilik bir askerî kuvvetin (Gazavât, 2009: 196; Çelebi, 2007: 63)⁷ yer aldığı 300 pare gemiden (Gazavât, 2009: 196; Çelebi, 2007: 63)⁸ oluşan İspanyol donanmasıyla Tunus'a doğru yola çıkmıştır (29 Mayıs 1535) (Hammer, 1993: III, 147; Yver, 1997: İA, XII,). Donanma komutanlığını Andre Doria'nın (Sandoval, 1615: IV, 183) yaptığı bu "*haçlı seferine*"⁹ İspanyol askerlerin yanısıra, Alman ve İtalya gibi önemli Avrupa devletlerinin askerleri de katılmıştır. Haçlı donanması, yaklaşık 15 günlük bir seferden sonra Tunus limanını koruyan ve Tunus'un anahtarı olarak telâkki edilen Halkülvâd'ı (La Goletta) kuşatmıştır. Bu sırada Halkülvâd'ı Barbaros'un en sebâtkar kaptanlarından biri olan Sinan Reis muhafaza ediyordu. Yeteri kadar savunma olanaklarına sahip olmayan Sinan Reis, kaleyi terk edip Tunus'a gitmiş akabinde İspanyollar Halkülvâd'ı işgal etmişlerdir (14 Temmuz 1535) (Sandoval, 1615: IV, 279; Gazavât, 2009: 197-200; Lütfü Paşa, 1341: 356).

Tunus'un işgal edilmesi önünde herhangi bir engel kalmadığını gören Barbaros Hayreddîn Paşa, yanında bulunan 6.400'ü Anadolu'dan, 9.700'i yerli olmak üzere toplam

⁷ Ordunun mevcudu hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Sandoval ise 8.000'ni Almanya'dan, 4.000'ni Koron ve Napoli'den, 8.000-10.000'ni İspanya'dan ve 8.000'ni ise İtalya'dan olmak üzere yaklaşık 30.000 kişilik bir askerî kuvvetin (Sandoval (1615), IV, 178), Lütfü Paşa, 70.000 ile 80.000 kişi arasında bir mevcudun (bk. Lütfü Paşa (1341), s.357) bulunduğunu kaydeder.

⁸ Peçevî gemi sayısını 400 olarak (bk. Peçevî (1283), I, 495); Hammer ise 500 olduğunu kaydeder, bk Hammer (1993), III, 147.

⁹ 15 Ocak 1535 yılında Del Gasto Markizi'nin Carlos'a gönderdiği mektupta "...Bu kadar haklı ve kutsal bir savaşta görevlendirilmek..." denilerek bu savaşın bir haçlı savaşı mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir, bk. Arıkan ve Toledo (1995), s.229, 38 no'lu belge; Ayrıca dönemin papası Paulo, bu sefere katılacak papalık donanmasının askerlerini limandan bizzat kendisi uğurlayarak onları kutsamıştı, bk. Illescas (1804), s.11.

16.100 kişilik askerî kuvvetin yetersiz kaldığını (Gazavât, 2009: 200) düşünerek, şehrin savunmasını güçlendirmek amacıyla, bu sırada Tunus zindanlarındaki 6.000 Hıristiyan esiri korumakla görevli askerlerden faydalanmayı düşünmüştür. Bu amaçla esirleri öldürmeye (İllescas, 1804: 21) teşebbüs etmiş fakat, halk buna engel olmuştur¹⁰. Bu teşebbüs sonuç vermeyince Tunus'ta daha fazla kalamayacağını gören Barbaros kuşatmanın 31. günü yerine kethüdası Cafer Ağa'yı bırakarak Tunus'u terk etmiştir (Graviere, 2006: 210-213).

Tunus şehrin savunmasında görevli bazı askerlerin ihaneti (Gazavât, 2009: 201), sayıları binlerle ifade edilen¹¹ Hıristiyan esirlerin serbest bırakılması ve Cafer Ağa'nın yanında bırakılan sayıları 5.000-7.000 olarak verilen askerî kuvvetin yetersiz kalması sebebiyle Tunus savunmasız kalmıştır (Rıdvân, 1987: 118). Şehrin savunmasız kaldığını gören Haçlı ordusu, 21 Temmuz 1535'te hücumu geçmiştir (Sandoval, 1615: IV, 279). Saldırı öncesinde şehrin üç gün süreyle yağmaya terk edilmesine karar verilmiş (Maksudoğlu, 1986: 138), işgalin hemen akabinde şehirde eşi görülmemiş katliam ve yağma olayları yaşanmış, onbinlerce Tunus'lu katledilmiş ve esir alınmış¹², cami ve medreseler harap edilerek nadir eserler yakılmıştır. Bu katliamdan canını kurtarabilen Tunuslular ise daha sonra ismi "*Bâb al-Falla (bozguna uğrayarak kaçış)*"a çevrilen "*Bâb al-Fallâk*" ismiyle anılan kapıdan kaçmış (Brunschvig 1997:İA, XII, 64), bir çoğu açlık ve susuzluk sebebiyle çölde hayatlarını kaybetmiştir (Lütfü Paşa, 1341: 357). İşgal sonucunda 15'i hariç 150 civârındaki Osmanlı donanmasının geri bir kısmı yakılmış bir kısmı da İspanyollar tarafından ele geçirilmiştir (Gazavât, 2009: 206; Lütfü Paşa, 1341: 357).

6 Ağustos 1535'te Mevlây Hasan ile Carlos arasında, Mevlây Hasan'ın ne kadar kudretten yoksun olduğunu ve aşağılandığını gösteren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre özetle;

Tunus'ta¹³ bulunan bütün Hıristiyan esirler serbest bırakılması, Hıristiyanların şehirde serbestçe ikamet etmeleri ve ibadetlerini özgürce yapmaları (Tunus sultanının talebi üzerine Gırnata ve Belensiye de henüz Hıristiyan olmuş Arablar bu kapsama alınmamıştır), Barbaros'un elinde bulunan ve Tunus'a bağlı Bône, Bizerte ve İfrîkiye

¹⁰ Önceleri Berberî ve Araplardan teşekkül eden Tunus halkına XIII. Yüzyıldan itibaren Endülüs Müslümanları ve Yahudiler de katıldılar. XVI. yüzyılda ise bu demografik yapıya Türkler dahil oldular, bk. Mustafa Sıttı (2008) "Tunus'un Fransızlar tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı*, İstanbul, s.4.

¹¹ Bazı kaynaklar esir sayısını 4.000'nin üzerinde (Gazavât (2009), s. 203; Çelebi (2007), s.64); kimi 9.000 olarak (Sandoval (1615), IV, 180); kimi de 7.000 rakamını verir (Hammer (1995), III, 148).

¹² Öldürülen ve esir alınan Tunuslularla ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Sandoval, öldürülenlerin sayısını 10.000'ni aşkın olarak verirken (Sandoval (1615), IV, 279), Peçevî esir alınanların sayısını 70.000 olarak kaydeder (Peçevî (1283), I, 494), Güncel araştırma eserleri ise 30.000 kişinin öldürüldüğünü ve 10.000 kişinin ise esir alındığını ifade ederler (Hammer (1993), III, 149; Emecen (1989), X, 351)

¹³ Bu sırada Tunus'ta 10.000 hanenin var olduğu ve 50.000 kişinin yaşadığı kaydedilir, bk. Sandoval (1615), IV, 281.

şehirlerinin Carlos'a teslimi, özellikle Halkülvâd'ın Carlos'a bırakılması ve buranın korunması ve işgal masrafı olarak 12.000 duka altının Mevlây Hasan tarafından karşılanması, her sene Sen-An Yortusu'undan bir gün evvel şükran nişânesi olarak Fas cinsinden 6 at ve 12 şahinin Carlos'a ve ondan sonra geleceklere takdim edilmesi, şayet anlaşmaya riâyet edilmez ise ilkinde 50.000, ikincisinde 100.000 altının Carlos'a verilmesi, şayet üçüncü kez tekrar edilirse Mevlây Hasan'ın mülküne el konulacağı (Sandoval, 1615:287-289), ister Yahudi olsun ister Müslüman, Endülüis muhacirlerinden hiç kimsenin Tunus'a sokulmaması, sokulması durumunda ise Tunus sultanının bundan mesul tutulacağı (İlter, 1937: 119-120, 158) ve La Goletta'ya 1.000 kişilik İspanyol askerî garnizonuna müsaade edilmesi (İllescas, 1804: 24) kararlaştırılmış anlaşma, hem İspanyolca hem de Arapça yazılarak tarafların huzurunda okunmuştur (Sandoval, 1615: 289).

Yapılan anlaşmadan sonra Tunus seferine destek veren Fransız, Alman, Portekiz, Venedik, Ferrara, Salucio, Cenova, Mantua, Napolyo yöneticilerine ve Milan ve Florensa düklerine Tunus'un işgalini haber vermiştir. Papa III. Paulo'ya da bir elçi göndererek seferin sonucu hakkında bilgilendirmiş ve yaptığı yardımlardan dolayı ona teşekkür etmiştir (Sandoval, 1615: IV, 281). Daha sonra da, Vendikliler'in bir kale inşâ ettikleri (Peçevî, 1283: I, 494) Halkülvâd'a 1.000 kişilik bir İspanyol askerî garnizonu bırakarak İspanya'ya dönmüştür (18 Ağustos 1535).

Tunus'un V. Carlos tarafından işgali henüz bitmemiş bir savaşın birinci bölümü olarak değerlendirilmelidir. Carlos, Tunus'taki hâkimiyetini perçinlemek ve Osmanlı devletinden İspanya topraklarına yönelen tehditi bertaraf etmek için (Ibarra, 2002: IX, 602-603), Kuzey Afrika'da kendilerine bağlı iki yerel yönetimle ittifak anlaşması yapması yapmıştır: Tlemsen¹⁴ ve Tunus (Elliot, 1963: 43). Carlos bilhassa Tunus'ta Hafsî hanedanlığı Osmanlı devletinin buradaki hâkimiyetine alternatif bir yönetim olarak görmüştür (Hess, 1972: 59), seneler boyunca Hafsî hanedanlarından desteklerini esirgememiştir.

Tunus'un İspanyollar tarafından işgali, İspanyollar'ın Avrupa'daki rakipleri Fransızlar ile Osmanlılar arasındaki diplomatik ilişkilere yeniden hız kazandırmıştır. Aynı sene (1535), Fransız elçisi Jeande la Forest İstanbul'a gelip Osmanlı devleti nezdinde yaptığı görüşmeler bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma maddeleri arasında; Osmanlı ve Fransız donanmalarının harekete geçip İspanya'nın elindeki Sicilya ve Sardunya gibi adaları ele geçirmesi, Napoli ve İspanya sahillerine saldırması ve Tunus'un geri alınması da vardı. Bu ittifakın gereği olarak Fransa Kralı I. François İtalya'nın Lombardiya bölgesini, Osmanlı devleti ise Napoli'yi istila edecektir (Arıkan ve Toledo, 1993: 385). Osmanlı devletinin Avrupa'da Fransızlarla işbirliği yapması, papa ve İspanya kralının başını çektiği Afrika

¹⁴ Tlemsen emiri Ebû Abdillâh el-Mütevekkil, Karlos'un hanımı İzabella'ya mektup gönderip Osmanlı devletine karşı yardımını talep etmiştir, bk. Muhammed Abdullah İnân (1987) *Nihâyetü'l-Endelüs ve Târihu'l-'Arabi'l-Mutenassırin*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, s. 388.

topraklarındaki “*Haçlı saldırılarını*” önlenme amaçlı ve Avrupa’da “*düşmanı ayrıştırma*” politikasına uygun olması sebebiyledir (Torres, 2009: 27). Fransa ise bu işbirliği sayesinde, hem İspanya ile Güney İtalya’da girdikleri insiyatif mücadelesinde güç kazanmış (Akıncı, 2008: 5), hem de Avrupa dışından kendisine ciddi bir destek sağlamıştır.

Osmanlı ve İspanya devletlerinin Kuzey Afrika’daki karşılaşma alanları 1539 tarihli “*Tunus İşleri Raporu*” isimli İspanyol belgesinde gösterilmiştir. Rapora göre bu alanlar; Tunus, Bizerte (Bizerta), Halikülvâd (La Goletta) ve Vehran (Oran) şehirleridir. Ayrıca raporda, bu sırada Tunus’u yöneten Hafsî Sultan Mevlây Hasan’ın “*tebası tarafından sevilmediği*”, Barbaros’un kendi kuvvetleriyle Tunus’u kolayca ele geçirebileceği, bu durumun gerçekleşmesi durumunda ise “*Tunus’un tehdit altında*” tutulması amacıyla La Goletta ve Bona’nın elde tutulması gerektiği de ifade edilmiştir. Bu sırada Barbaros Hayreddin Paşa’yı kendi taraflarına çekmek için İspanyollar’ın yaptıkları görüşmelerin¹⁵ sekteye uğramaması için Tunus’un güç kullanmak suretiyle ele geçirilmesinin fayda yerine zararlı olacağı özellikle vurgulanmıştır (Arıkan ve Toledo, 1995: 251-251, 46 no’lu belge). Nitekim bir süre sonra da halkın rahatsızlığı sebebiyle Tunus yönetiminde değişim yaşanmıştır. Tunus Sultanı Mevlây Hasan, askerî bir sefer sebebiyle Tunus dışına çıkınca bunu fırsat gören halk isyan etmiş ve yaklaşık 25 yıl süreyle Tunus’a hâkim olan oğlu Hâmid (Ahmed)’i tahta geçirmiştir. Sefer dönüşünde tahtının elden gittiğini gören Mevlây Hasan bir kez daha İspanyollardan yardım istemiş fakat, Tunus’u ele geçirmek için yaptıkları saldırıda yakalanarak gözlerine mil çekilmiştir (1542) (Peçevî, 1283: I, 494; Uzunçarşılı, 2006: II, 373, dn.1).

İtalya sahillerine yaptığı seferden (1543) İstanbul’a dönen Barbaros Hayreddin Paşa’nın kısa bir hastalık döneminden sonra vefat etmesi (5 Temmuz 1546) (Gazavât, 2009: 264-265; Fevzî, 1393: 186-187), Akdeniz ve Kuzey Afrika’da önemli bir aktörün sahneden çekilmesi manasını taşımıştır. Bu ölüm haberinden sonra Osmanlı devletinin sözkonusu bölgelerde zayıflayacağı beklentisi içerisine giren İspanyollar, aynı kuşaktan olan, Avrupalı tarihçilerin “*Dragut*” ismini verdikleri (Sandoval, 1615: V, 404-405) Turgut Reis’in Akdeniz’de gaza faaliyetlerine başlaması, bu beklentilerini boşa çıkarmıştır. Nitekim Barbaros henüz hayatta iken Turgut Reis, İspanyollar’ın işgal edip (1539) bir askerî birlik yerleştirdikleri Mehdiyye’yi ele geçirip Tunus üzerindeki İspanyol hâkimiyetini sarsmaya başlamıştır (1540) (Yver, 2002: VII, 493; Emecen, 1989: X, 356). Turgut Reis’in

¹⁵ İspanyol kralı Carlos, Barbaros Hayreddin Paşa’yı yanına çekmek için Andre Doria’yı görevlendirmiş, iki taraf arasında yapılan gizli görüşmelerde herhangi bir netice alınamamıştır, bk. Arıkan ve Toledo (1995), s.249-250, 45 no’lu belge.

Mehdiyye'den İspanya, Sicilya ve Napoli sahillerini vurması V.Carlos'u harekete geçirmiş daha sonra da Andre Doria komutasında bir donanmayı Mehdiyye'ye göndermiştir (Sola, 2011: 9). İspanyol donanmasının Mehdiyye'ye yöneldiği sırada Turgut Reis, Alicante ve Belensiye sahillerini tahrip edip Balear adalarına doğru sefer halindeydi. Sefer sonunda Mehdiyye'nin karadan ve denizden kuşatıldığını görünce Cerbe adasına gitmiştir. Hafsî Sultan Mevlây Hasan'ın da katıldığı seferden sonra Mehdiyye, İspanyollar tarafından işgal edilmiştir (Hammer, 1993: III, 467). V.Carlos, Malta Şövalyelerini Mehdiyye'ye yerleştirmek istemiş fakat, onlar razı olmayınca da şehrin kalesini yıktırıştır (1550) (Yver, 1997: VII, 494).

E. Osmanlı Devleti'nin Tunus'ta Nihâi Hâkimiyeti

Osmanlı devleti Tunus'ta nihâi hâkimiyetine kadar, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da İspanya ve yerli müttelikleriyle savaşmaya devam etmiştir. Bu amaçla Tunus ve civâr bölgeleri için stratejik öneme haiz olan Trablusgarb'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla, hazırlanan Osmanlı donanması Sinan Paşa komutasında sefere çıkmış ve bu sırada Eğriboz adasında demirlemekte olan Turgut Reis'in donanmasıyla birleşmiştir (1551) (Çelebi, 2007, 79). Kanunî, sefer öncesinde Turgut Reis'e haber gönderek 1510/1511 tarihinden beri yaklaşık 40'dır İspanyollar'ın elinde bulunan Trablusgarb'ın alınmasını istemiştir (Çelebi, 2007: 79; Hammer, 1993: III, 469). Aynı tarihlerde Papalığın Venedik'te bulunan veziri, Cezâyir ve Tunus krallarının İstanbul'a elçiler gönderdiklerini ve bu sebeple hazırlanmakta olan donanmanın Afrika seferi için olabileceğini ifade etmiştir¹⁶. Bu öngörüler, Osmanlı donanmasının Trablusgarb'ı ele geçirip idaresini Murad Ağa'ya vermesiyle doğru çıkmıştır (13 Ağustos 1551). İki yıl sonra "*Beylerbeylik*" haline getirilen Tunus, "*ölünceye dek şartıyla*" Turgut Reis'in idaresine bırakılmıştır (Çelebi, 2007: 102).

Trablusgarb'ın Osmanlı devletinin elinde bulunması, Devlet-i Aliyye'nin Orta Akdeniz'e kesin olarak yerleştiğinin göstergesi olmuş (Emecen, 1989: X, 358), başta Sicilya olmak üzere İspanya'nın Katalonya ve Belensiye bölgelerindeki hayatı tehdit etmiştir. Nitekim Medina Celi dükü bu tarihten sonra Katalonya'dan Belensiye'ye kadar insanların açlıktan öldüklerini ifade etmiştir (Braudel, 1994: II, 376): "*hasta Cataluana y Valencia que morian de hambre*". Bu tehditin ortadan kaldırılması amacıyla İspanyollar'ın harekete geçeceğini haber alan Osmanlı idaresi, dönemin Tunus hâkiminden, Trablusgarb Beylerbeyi

¹⁶ XVI. asırda Osmanlı devletinin denizcilik faaliyetleriyle ilgili haberlerin en önemli merkezi Venedik idi. Çünkü Venedik'in Osmanlı devleti ile ciddi ticari faaliyetleri vardı. Haberler buradan Avrupa'nın diğer kentlerine yayılırdı, geniş bilgi için bk. Servantie (2011), (<http://www.archivodelafrontera.com/>) (1 Haziran 2012), s.5

Turgut Paşa'ya yardım etmesi istenmektedir (BOA, MD.3, HK. 625). Nitekim bir süre Tarblusgarb'ı ele geçirmek amacıyla Akdeniz'e açılan için hazırlanan İspanyol donanması Cerbe'de bozguna uğrayacaktır (1560) (Braudel, 1993: II, 376-390).

Osmanlı devleti bir taraftan Tunus çevresindeki yerleri hâkimiyetine alırken, diğer taraftan Tunus'taki taht kavgalarını yakından takip etmiştir. Bu dahilî kavgaların arttığı bir zamanda Osmanlı devletinin Tunus'a müdahalesine olanak veren bir gelişme yaşanmıştır. Hafsî Sultan Hâmid'in Tunus dışında olduğu bir zamanda halk, dönemin Cezâyir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın Tunus'a hâkim olmasını talep etmiştir. Bu talebi değerlendiren Kılıç Ali Paşa hem İspanyolları Kuzey Afrika'dan tamamen çıkarmak, hem de Tunus'taki İspanyol üslerini ortadan kaldırıp Cezâyir üzerindeki baskıları ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmiş (BOA, MD.10, Hüküm: 8, 12, 14, 17, 19), yaklaşık 400 seneden beri Tunus'ta hüküm süren Hafsî hanedanlığına son vermiş ve II. Selim adına Tunus camilerinde hutbe (1570) (Peçevî, 1283: I, 495). Hafsî Sultan Hâmid ise bu sırada İspanyollar'ın elinde bulunan Halkülvâd'a sığınmıştır (Maksudoğlu, 1986: 139).

Osmanlı padişah hükümlerinden bu sefer esnasında Kılıç Ali Paşa'nın Tunus'un tamamını hâkimiyeti altına alamadığı görülmektedir. Bu husus, 3 Safer 978/7 Temmuz 1570 tarihli Cezâyir beylerbeyine gönderilen hükümde: "*Cezayir-i Garb beylerbeyisine hüküm ki...Vezirim Pertev Paşa edâmullahû te'âla iclâlehu ve kapudânım Ali dâme ikbâlehû'ya ahkâm-ı şerîfîm yazılıp...Tunus'a ilhâk olunan tevâci kemâkân Tunus'a ilhak eyleyüp...*" (BOA, MD.10, HK.10) denilerek ortaya konulmuştur. Bu fetihten sonra Tunus, Cezâyir Beylerbeyiliğine bağlanmış ve Tunus halkının Ramazan Paşa hakkındaki hüsnü niyeti gözönünde bulundurularak Tunus'a vekil tayin edilmiştir. Konuyla ilgili Arapça yazılmış 25 Şevvâl 979 tarihli hükümde: "*Hazâ mersûmüna's-şerîfî'l-âlî es-Sultânî...ilâ merfâhiri'l-emâcid ve'l-a'yan, evlâdı sâ'îdiyye ve tevâbi'uküm...ve karrarnâ Ramazan el-mûma ileyhi fi-vekâletihî, kaimen makâme eyâletihî...*" (BOA, MD.10, HK. 253) (Bu bizim ferman-ı şerîfimiz, âlî emrimizdir –ki onu yüce kişilerin iftiharî olan Sa'diye ve ona bağlı olanlara gönderdik...ve Ramazan'ı (Kılıç Ali Paşa'ya vekâleten) onun eyâletine (Tunus'a) vekil olarak tayin ettik..." denilmektedir.

Tunus'un Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra yayınlanan bir çok padişah hükmünde İspanyollar'ın saldırılarına karşı tedbir alınması istenmiştir. İstanbul'a ulaşan Akdeniz merkezli istihbarat bilgileri İspanyolların saldırı olasılığını güçlü bir şekilde canlı tutmuştur. Bu ikaz edici hükümlerin birinde "*Cezâyir beylerbeyi olan Kılıç Ali Paşa'nın, İspanyollar'ın Cezâyir ve Tunus üzerine yapma ihtimalleri olan saldırıyı engellemek için*

denize açılması istenirken” (BOA, MD.10, HK.14), bir diğerinde “İspanyollar’ın Tunus ve Cezâyir’e saldıracakları bu sebeple Kılıç Ali Paşa’nın dikkatli olması” istenmektedir (BOA, MD.10, HK.9; BOA, MD.10, HK.5).

Tunus’un bir kez daha Osmanlı hâkimiyetine geçmesi bu esnada Fas’ı yöneten Benî Abbas Şeyh’ini, Tunus’taki bazı şeyhleri, Benî Hafs hanedanlık taraftarlarını ve İspanyolların Tunus’a ortak olmalarını kabul eden Hafsî Sultanı Hâmid’i harekete geçirmiş, sözkonusu taraflar İspanyolları Tunus’u işgal etmeleri konusunda teşvik etmiştir (İlter, 1937: 155). Tunus’un ehemmiyetinin farkında olan İspanyol yönetimi Tunus’a yapılacak bir sefer için kış boyunca asker toplamış ve gemi yapımına önem vermiştir (Braudel, 1994: II, 549).

İlkbaharla birlikte dönemin İspanya Kralı II.Philip (1556-1598), Büyük Gırnata isyanını (1568-1570) başarıyla bastırması olan Don Juan’ı donanma komutanı görevlendirmiştir. 7 Eylül 1573 yılında Sicilya’dan 107 galler, 31 harp gemisi ve 27.000 askerin bulunduğu bir donanmayla yola çıkan Don Juan, Tunus yolunda iken II.Philip’e bir mektup göndererek Tunus’un ele geçirilmesi durumunda yönetimin Mevlây Hâmid’e verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. II.Philip ise cevabî mektubunda bu husustaki son kararı kendisine bıraktığını bildirmiştir (Braudel, 1994: II, 549). Tunus’un işgaliyle yakından ilgilenen biri olan Papa V.Pius, Don Juan’ın başına konulacak bir Tunus tacından söz ederek: “Tunus kazanılırsa en iyisi bu krallığı Berber krala vermeden muhafaza etmek olacaktır” (Braudel, 1994: II, 551) diyerek Don Juan’ın kral olabileceğini belirtmiş, onu işgal hususunda teşvik etmiştir. Bir süre sonra Tunus’a ulaşan İspanyol donanması şehri denizden kuşatma altına almış (İlter, 1937: 155), kuşatmayı kaldırmaya güç yetiremeyeceğini gören Ramazan Paşa şehri terk edince, Tunus bir kez da işgal edilmiştir (1573).

İşgal sonrasında tarihi Mısır’daki Ezher camiinden eski olan Zeytûniye camisine atlarını bağlayan İspanyollar, kütüphanesinde bulunan değerli kitapları Tunus sokaklarında atlarına çığnetmişlerdir (Maksudoğlu, 1986: 139). Daha önce ifade edildiği üzere şehrin Mevlây Hâmid’in yönetimine bırakılmasına karşı olan Don Juan, bu hususta son kararı vermek amacıyla İspanyol, İtalyan ve Alman komutanların katıldığı bir toplantı teptiplemiştir. Toplantı sonucunda şehrin “İspanyol kralı adına” yönetilmesine karar verilmiş ve bu görev Mevlây Hamida yerine Hafsî sultan Mevlây Muhammed’e tevdi edilmiştir. Mevlây Muhammed’le yapılan anlaşma gereği Tunus yıllık vergiye bağlanmış ve Gabrio Serbollini isimli şahsın komutasında Tunus’a 8.000 kişilik bir askerî birlik yerleştirilmiştir (Peçevî, 1283: I, 502; Braudel, 1994: II, 552-553; Alarcia, 2000: 16-17).

Tunus'un İspanyollar'ın eline geçmesi, Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'daki eyâletleri (Cezâyir ve Trablusgarb) arasına güçlü bir haçlı üssünün kurulması anlamına gelmiştir. Stratejik bir öneme haiz olan Malta-Sicilya-Tunus üçgeni, Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'daki en güçlü eyâleti olan Cezâyir'i İstanbul'dan ayırıyordu. Bu sebeple ne pahasına olursa olsun Tunus'un yeniden fethedilmesi gerekiyordu (Maksudoğlu, 1986: 140). İslâmın Kuzey Afrika'daki geleceği açısından da önemli olan bu işgal haberini (Ocak 1574) (Çelebi, 2007: 119) alan Osmanlı yönetimi, Osmanlı sarayında altıncı vezir Sinan Paşa'nın serdarlığındaki bir orduyu bu esnada kaptan-ı derya olan Kılıç Ali Paşa'nın komutasındaki bir donanmayla birlikte Tunus üzerine göndermiştir (Peçevî, 1283: I, 502; Fevzî, 1393: V, 324). Bu sefere katılanlar arasında Cezâyir Beylerbeyi Ramazan Paşa, Trablusgarb Beylerbeyi Mustafa Paşa, Ramazan Paşa öncesinde Cezâyir Beylerbeyi ve sonradan Kıbrıs Beylerbeyi olan Ahmet Paşa gibi isimler yer almıştır (İlter, 1937: 156; Maksudoğlu, 1966: 192). Katip Çelebi, bu sefere 268 kadirga ve kalite, 15 mavuna ve 15 kalyon ile 45.000 kürekçinin (Çelebi, 2007: 120), Braudel ise bu donanmaya 230 kadirga, birkaç düzine küçük tekne ve 40.000 askerin katıldığını kaydetmiştir (Braudel, 1994: II, 557).

Mayıs 1574'te sefere çıkan Osmanlı donanması, Ağustos ayında Halkülvâd kalesini kuşatmaya başlamıştır (Çelebi, 2007: 120). Bazı Osmanlı kaynaklarında¹⁷ Tunus'un Halkülvâd kalesinden önce ele geçirildiğine dair malumat bulunsa da, stratejik konumu sebebiyle Halkülvâd kalesi alınmadan Tunus'un ele geçirilmesi mümkün görünmemektedir. 33 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirilen Halkülvâd (Peçevî, 1283: I, 503; Fevzî, 1393: V, 325; Jorga, 2005: III, 142) kalesinde 5.000 İspanyol askeri öldürülmüş, içlerinde Mevlây Muhammed'in de yer aldığı 2.000 esir ve buradaki kale ve istihkâmlarda kullanılan 300 top ele geçirilmiştir (Çelebi, 2007: 120)¹⁸. Daha sonra da Halkülvâd kalesi yıkılmış (Maksudoğlu, 1966: 192), Hafsî hanedanlığının son sultanı olan Mevlây Muhammed İstanbul'a götürülerek ölene kadar hapiste tutulmuştur (Yiğit, 1992: IX, 308).

Halkülvâd kalesinin fethinden sonra Tunus'un ele geçirilmesi karşısında herhangi bir engel kalmamasına rağmen şehirdeki İspanyol birliğinin komutanı Gabrio Serbollini'nin direnişi şehrin fethedilmesini yaklaşık bir ay geciktirmiş, nihai fetih ancak Ekim 1574'te gerçekleşebilmiştir (Çelebi, 2007: 121; İbarra, 2002: 178). Fetihten sonra Tunus'ta 4.000 kişilik bir yeniçeri ocağı bırakıldıktan sonra (Maksudoğlu, 1966: 193), Osmanlı donanması daha sonra İstanbul'a dönmüştür (15 Kasım 1574) (Braudel, 1994: II, 559). Tunus, bu tarihten

¹⁷ Peçevî önce Tunus şehrinin ele geçirildiğini ifade ederken (bk. Peçevî (1283) ,I, 502), Haberî Sahih ise Halkülvâd kalesinin alınmasından sonra Tunus şehrinin ele geçirildiğini kaydeder, bk. Fevzî (1393), V, 326.

¹⁸ Esir sayısını Haberî Sahih müellifi 3.000 olarak verir, bk. Fevzî (1393), V, 326.

sonra Fransa'nın Tunus'u işgaline (1 Mayıs 1881) kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı devletine bağlı kalmıştır (Maksudoğlu, 1986: 162-169).

Tunus zaferi başta İspanya kralı olmak üzere Roma'daki papayı da derinden etkilemiştir. İspanya bu yenilgiyi telafi etmek için gerekli olan asker ve mühimmat ihtiyacını maddî problemler sebebiyle karşılayamayacaktır. İspanya yönetimi bu hezimetini telafi etmek bir yana Oran ve Melilla'nın boşaltılarak buralardaki İspanyol varlığını Merselkebir'e taşımaya kontrollü olarak başlamıştır (Elliot, 1963: 43; Braudel, 1994: II, 561). Böylece Tunus üzerindeki mücadeleyi Osmanlı devleti, Cezâyir, Trablusgarb ve Tunus'u ele geçirip (Çetin, 2002: IX, 926), Batı ve Orta Akdeniz'e tam anlamıyla yerleşerek kazanmıştır¹⁹.

Osmanlı ve İspanya devletleri arasında Akdeniz'de devam eden "son savaş" (Aguilera, 1997: 585) sonrasında Akdeniz'in iki "siyasal canavarı", mücadeleden vazgeçecek, 1577 ve 1584 yıllarında yaptıkları anlaşmalarla bakışlarını Akdeniz'den ayırmışlardır (Braudel, 1994: II, 563-608).

F. Sonuç

XVI. yüzyıl İspanya ve Osmanlı devletlerinin denizde ve karadaki mücadelesi, iki devletin uluslar arası düzeyde takip ettikleri siyasetlerinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Doğu Avrupa (Macaristan-Viyana) hattındaki mücadele Osmanlı devletini Hıristiyanlığın kalbine (Vatikan) bir adım daha yaklaştırmayı amaçlarken, Akdeniz'deki mücadelede güvenli bir ticarî alan oluşturmayı amaçlıyordu. Siyâsî, askerî ve coğrafi çıkarların örtüştüğü bir diğer alan ise Kuzey Afrika topraklarıydı. Osmanlı devleti için bu topraklar, İslâm aleminin Hıristiyan batıya karşı kalkan görevi gördüğü sınır noktalarıydı. Aynı şekilde İspanya devleti için de Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın selâmeti açısından "yatağında" öldürülmesi gereken İslâm'ın, hapsedilmesi gereken topraklardı.

İki imparatorluk açısından hayati öneme sahip olan Kuzey Afrika toprakları, yaklaşık yüzyıl sürececek bir mücadelenin önemli alanlarından biri olacaktır. Bu mücadelenin kazanılması için de her iki taraf maddî ve manevî imkanlarını harcamaktan geri durmayacaklardır. Bu topraklara ilk gelen İspanyollar olmuştur. Bölgedeki yerel beylerin bazılarıyla ittifak yaparak, zaman zaman aralarına nifak sokmak suretiyle birbirine düşürerek, bazen de bilhassa Akdeniz kıyısındaki (Oran, Mehdiyye ve Bizerte gibi) yerleri fiilen işgal ederek bölge üzerindeki etkinliklerini artırmışlardır. Bir süre sonra Barbaros Kardeşlerin önce

¹⁹ Tunus'un Osmanlı yönetimine yeniden geçmesi hakkında geniş bilgi için bk, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (y.y.: t.y.), s. 132-133; İltar (1937), s. 147; Rıdvân (1987), s. 266-268; Tunus'un fethi hakkında geniş bilgi için bk. Braudel (1993), II, 544-558

Tunus'a daha sonra da Cezâyir'e yerleşmeleri ve akabinde Osmanlı devletine tabi olmaları Kuzey Afrika'daki güç dengesini Osmanlı lehine değiştirmiştir. Osmanlı devleti Cezâyir merkezli başlatılan gaza faaliyetleri sonrasında Trablusgarb ve Tunus gibi iki önemli eyâlete daha sahip olmuştur.

Osmanlı öncesinde dahilî sorunların içerisinde adeta boğulmuş olan Tunus, Akdeniz ticâret yollarına hâkim olan bir konumda ve Kuzey Afrika'daki karasal geçiş yolları üzerinde bulunması her iki imparatorluk için önemli bir stratejik hedef olarak görülmesine neden olmuştur. Osmanlı devleti Tunus'a hâkim olmakla, Akdeniz ticâret yollarını kontrol etmeyi, Portekizliler'in keşfettikleri yeni ticâret güzergahı sebebiyle sarsılma tehlikesi başgösteren malî gücünü korumayı amaçlamıştır. Yine, Tunus'un dönemin Osmanlı eyâletleri olan Cezâyir ve Trablusgarb arasında bulunması, Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'daki en büyük eyâleti olan Cezâyir'le bağlantı konusunda hayatî derecede önem arz etmiştir. İspanyollar nazarında ise Tunus'un elde tutulması, başta güney İtalya'da bulunan İspanyol toprakları olmak üzere Sicilya ve Sardunya gibi yerlerin, Tunus ve Sicilya arasındaki deniz ticâret yolunun teminat altına alınması ve Kuzey Afrika'daki İspanyol presedolar'ın (garnizonlar) korunması açısından önemli olmuştur.

Tunus üzerindeki mücadele, Osmanlı devletinin Cezâyir, Trablusgarb ve Tunus'u fethetmesiyle Osmanlı lehine sonuçlanmış, bu fetihlerden sonra da Osmanlı devleti, Batı ve Orta Akdeniz'e kesin olarak yerleşmiştir. Bu fetihlerin bir diğer sonucu da, başta Tunus olmak üzere Kuzey Afrika topraklarının Latin Amerika gibi bir "Katolik İspanya" toprağı olması engellenmiş, İspanyollar'ın Kuzey Afrika'ya dair ümitleri söndürülmüştür.

Kaynakça

- ACERO, B. A. (1997) "Orán y Mazalquivir en La Política Norte Africano de España, 1589-1639", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Madrid.
- AGUILERA, M. B. "La Nueva Frontera el Reino de Granada ante el Mundo İslámico en el Siglo XVI, *Congreso la Frontera Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (S.XIII-XVI) (I. 1994. Almeria)*, por Pedro Segura Artero, s.583-612.
- AKAL, C.B. (2010), *Modern Düşüncenin Doğuşu, İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitap Evi, Ankara.
- AKINCI, T. (2008) "1560 Cerbe Deniz Savaşının Türk ve İspanyol Tarihlerindeki Yeri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALARCÍA, D. T. (2000) "El Papel del Norte de África en Política Exterior Hispana (ss.XVI-XVI)", *Tiempos Modernos*, No. I, s.1-29.
- ALİ RIZA PAŞA (1293) *Mir'atü'l-Cezâyir*, Trc: Ali Şevkî.

- ARIKAN, M., TOLEDO, P. (1993) “Venedikte’ki Papalı Sefareti Belgelerine Göre Türkler (1533-1569)”, *A.Ü. OTAM Dergisi*, Sayı. 4, s. 375-437.
- ARIKAN, M., TOLEDO, P. (1995) *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara.
- BOA, MD.3, HK.625.
- BOA, MD.10, HK. 5, 9, 10, 12, 14, 17, 253.
- BİLGİN, F. (2012) “Osmanlı Hâkimiyetindeki Cezâyir’e Endülüs Müslümanları (Moriskolar)’nın Göçleri ve Faaliyetleri (XVI. Asır)”, *SBARd Dergisi*, Sayı. 19, s.1-30.
- BLAQUEZ, A. (1918) “La defensa de la costa del Reino de Granada en los comienzos del siglo XVI.”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, No. LXXIII , s.545-547.
- BOSTAN, İ. (2002) “Kılıç Ali Paş”, *DİA*, XXV, 411-413
- BOSTAN, İ. (2007) “Kanuni ve Akdeniz Siyaseti”, Ed: Özlem Kumrular, *Muhteşem Süleyman* içinde Kitapyaymevi, İstanbul.
- BRAUDEL, F. (1994), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası – II*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, İstanbul.
- BRUNSCHVİG, R. (1997), “Tunus”, *İA*, XII, 60-78.
- ÇELEBİ, K. (2007) *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü’l-Kibâr Fî Esfâri’l-Bihâr)*, Hz: Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇETİN, A. (2002) “Garb Ocaklarında Türk Varlığı”, *Türkler*, IX, 926-935
- DURSUN, D. (1988) “Afrika”, *DİA*, I, 430-438.
- ELLIOT, J. H. (1963), *Imperial Spain 1469-1716*, Cambridge.
- EMECEN, F. (1989) “Kanuni Devri”, Ed: Kenan Seyitoğlu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* içinde (313-380), Çağ Yayınları, İstanbul, X, 313-380.
- F. M. de E., GAFSİ, A. (2007) “Relaciones entre España y Túnez en el siglo XIX: Nueva documentación y síntesis”, *Anales de Historia Contemporánea*, No.23, s. 259-276.
- EPALZA, M. (1992) *Los Moriscos antes y después de la Expulsión*, Editorial Mapfre, Madrid, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra> (12 Eylül 2011 (1 Haziran 2012)).
- GRAVIERE, J. (2006) *Doria ve Barbaros*, Çev: Ayşe Meral, Profil Yayınları, İstanbul.
- EI-BELÂZURÎ (2002), *Fütûhu’l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- EL-HAMEVÎ, Y. (1977) *Mu’cemü’l-Büldân*, Dar’ı Sadr, Beyrut.
- FEVZÎ, M. M. (1393) *Haber-i Sahih*, Hacı İzzettin Efendi Matbaası, İstanbul.
- HAEDO, D. (1612), *Topographia Ehistoria General de Arcel*, Valladolid.
- HAMMER, B. J. V. (1993), *Büyük Osmanlı Tarihi - III*, Çev: Mümün Çevik ve Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- HASAN, İ.H. (1992) *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi – IV*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

- HESS, A. C (1972) “The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History”, *Past & Present*, No. 57, November, s.53-73.
- HİZMETLİ, S. (1953) “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Bir Bakış”, *AÜİFD*, Cilt:32, Sayı:0, s.1-21.
- İBN EBÎ DÎNAR (1286), *Kitâbü'l-Mûnis fî Ahbârî İfrîkiyye ve Tûnus*, Tunus.
- İBN İZÂRÎ (1983) *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib-I*, Nşr: Georges Colin-E.[variste] Levi-Provençal, Dârü's-sekâfe, Beyrut.
- İLLESCAS, G. (1804), *Jornada de Carlos V a Tunes*, Edicion Estereotipica, Madrid.
- İLTER, A. S. (1937) *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakıt, İstanbul.
- İNÂN, M. A. (1987) *Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassırîn*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire.
- IBARRA, M.A. (2002) “Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları arasında Deniz Savaşları”, *Türkler*, IX, 599-607.
- IBARRA, M.A. (1994) “XVI. yy'da Osmanlı İmparatorluğu ve İspanyol Monarşisi: Akdeniz'in Öteki Ucunun İspanya'dan Görünümü”, *OTAM*, Sayı.5, s. 155-166.
- IBARRA, M.A. (2002) “El Imperio Otomano y la República de Turquía. Dos historias para una nación en Debate y Perspectivas”, *Cuadernos de Historia y Ciencias Sociales*, No.2, s.173-189.
- JORGA N. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-III*, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- KAPANŞAHİN, M. (2008) *Kanunî'nin Batı Politikası*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- KAVAS, A. (2002) “Afrika'da Türkler'in Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler”, *Türkler*, IX, 575-588.
- KUMRULAR, Ö. (2007), “İspanyol ve İtalyan Arşiv Kaynakları Işığında Barbaros'un 1534 Seferi”, Ed: Özlem Kumrular, *Türkler ve Deniz* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- LÜTFÜ PAŞA (1341) *Tevârih-i Âli Osman*, Matba-i Amire, İstanbul.
- MAKSUDOĞLU, M. (1966) “Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, Cilt. XIV, s.189-219.
- MAKSUDOĞLU, M. (1986) “Tunus'un Osmanlı Devleti'nden Ayrılması”, *MÜİFD*, Sayı.4, s.137-169.
- YVER, G. (1997) “Hafsîler”, *İA*, XII, 82-84
- MARÇAİS, G. (1997) “Mehdîye”, *İA*, VII, 493-494.
- MUNİS, H. (2004) *Me'alimu Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Usreti'l-'Amâli'l-Fikriyye, Kahire.
- MOLERO, J. F. P. (2006) “Cultura de la guerra y cultura de la defensa en la Europa del Renacimiento: Joan de Cervelló (1496-1551)”, *Manuscrits: revista d'història moderna*, No.24, s.19-43.
- ÖZKUYUMCU, N. (2000) “İfrîkiye”, *DİA*, XXI, 515-516.
- ÖZKUYUMCU, N. (2007) *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Manisa.
- PEÇEVÎ, İ. (1283) *Tarih-i Peçevî-I*, Matbaa-i 'Amire, İstanbul.

- RAZÛK, M. (1991) *el-Endelüsiyyûn ve Hicretuhum ilâ Mağrib hilâle'l karneyen 16-17, İfrîkiya eş-Şark*, Rabat.
- REİS, S. M. (2009) *Kaptânı-ı Deryâ Barbaros Hayreddîn Paşa'nın Hâtıraları (Gazavât-ı Hayreddîn Paşa)*, Sadeleştiren: Osman Erdem, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- RIDVÂN, N. A. (1987) *Cuhûdü'l-Osmâniyyîn li İnkâzi'l-Endelüs ve İstirdâdihi fî madla'i'l-'asri'l-hadîsi*, Mekke.
- ROBA, M. R. (2005) “El Mundo Islámico en La Santa Liga de Lope de Vega”, *Anaquel de Estudios Árabes*, Vol. 16, s.205-217.
- SANSOVAL, F. P. (1615) *Historia de de la Vida y hechos del Emperador Carlos IV-V*, Pamplona: 1615, <http://bibliotecavirtual-pdf.blogspot.com/2011/03/fray-prudencio-de-sandoval-historia-de.html> (1 Haziran 2012).
- SELÂNİKÎ, M. *Tarih-i Selânikî*, (y.y.: t.y.).
- SERVATİE, A. (2011) “Information on Ottoman Shipbuilding and on the Moves of the Turkish Fleet to the West (1522-1547)”, *Archivo de la Frontera*, <http://www.archivodelafrontera.com/> (1 Haziran 2012)
- SITITI, M. (2008) “Tunus’un Fransızlar tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı*, İstanbul.
- SOLA, E. (2011) *Despertar al que dormía. Los últimos años de Solimán en la literatura de avisos del Siglo de Oro Español Clásicos Mínimos*, El Archivo de la Frontera, <http://www.archivodelafrontera.com/> (1 Haziran 2012)
- TORRES, A. M. C. (2009/2) “Turcos contra católicos. Barrantes Maldonado y la deformación interesada de los hechos militares”, *Tiempos Modernos*, No.19, s.1-30.
- TURAN, Ş. (1992) “Barbaros Hayreddîn Paşa”, *DİA*, V, 65-67.
- UBADE, A.M. (...) *Fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2006) *Osmanlı Tarihi-II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- YİĞİT, İ. (1992) *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi-IX*, Kayhan Yayınları, İstanbul.
- WILLIAMS, A. (2002) “Kanunî ve Çağı”, Anna Williams, Ed: Metin Kunt ve Christine Woodhead, *Yeniçağda Osmanlı Dünyası* içinde, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.